

Бортун К. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи
та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ПРОСТІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ІМПЕРАТИВНОСТІ

Анотація. Особливості імператива в сучасній українській мові сприяє нас до розгляду його закономірностей функціонування в архітектоніці висловлення. Адже під час спілкування мовець з урахування комунікативної необхідності, прагматичною функцією на співрозмовника (співрозмовників) виникає потреба у висловленнях, які суміжні між собою семантичними відтінками. Адже з цієї причини комунікант послуговується потужним арсеналом імперативних речень, конструюючи, спрямувавши себе на високу результативність під час ситуації волевиявлення.

Архітектоніка реалізована щодо різних адресатів одночасно чи послідовно, передбачає різні дії спонування, зіставлені одна одній. Варто наголосити, що волюнтаривна функція є важливою як віддзеркалення мовних реалій сучасної української літературної мови. Є виразником комунікативного акту «спонування», що системно організована на рівні простого речення.

Просте речення, яке вміщує імператив, позначене експресивністю. Вона досягається завдяки численним прикладам комбінованого супроводу імператива. Цей супровід і формує навколо імператива емоційно-експресивну атмосферу, яка транслює волюнтаривність за допомогою архітектоніки простого речення. Адже семантичний шлейф волевияву певною мірою залежить від продукування імперативності в простому реченні.

Синтаксична архітектоніка якнайкраще репрезентує експресивізацію імперативності, що передає різні інтенції та різні засоби. Питальні речення зі значенням спонування, залучають до свого складу дієслово у формі спільної дії. Вони актуалізують суб'єктивно-модальні значення бажаності, ймовірності та виражають значення пропозиції, прохання, тобто супровідного пом'якшеного спонування. Питальні речення зі значенням імперативності, які містять форми дієслів 2-ої ос. одн. або мн., репрезентуючи оцінку поведінки адресата, умовитованою прямою мовою. Вартими уваги є також складники семантики імператива: виконана дія, назва об'єкта, на який має бути скерована (орієнтована) дія; наказ; заборона; застереження.

Ключові слова: імператив, спонування, спосіб, волюнтарив, просте речення, волевиявлення мовця.

Постановка проблеми. Імператив як багатовимірне явище передбачає багатофункційну природу його семантичного розмаїття. Варто наголосити, що в реалізації семантики імператива можуть брати участь й синтаксичні засоби зокрема. У цьому разі важливого значення набуває ситуація мовлення (контекст) та інтонація. Значення імперативності, виражене питальними реченнями, фіксуємо в діалогічному мовленні. На питальне значення таких висловлень часто нашаровано спонукальне, що пов'язано із самою природою питання та спонування, бо вони орієнтовані на активну реак-

цію співрозмовника. Це може бути вербальна відповідь чи безпосередня дія.

Численні публікації лінгвістів Е.Г. Деренича, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, О.В. Ісаченка, В.В. Михайленка тощо вказують на бурхливий інтерес вчених до вивчення імперативних висловлень. Водночас детально механізм реалізації імперативності не було розкрито на рівні простого речення, у цього вбачаємо актуальність роботи.

Мета роботи – розглянути особливості реалізації імперативної семантики на рівні простого речення, окреслити найуживаніші типи односкладних речень із прикладами імперативності.

У лінгвістичних студіях дискусійним є наукові студії щодо вивчення імператива та його висловлень, граматичних одиниць, які є його складовими, додаткові аргументи щодо імперативного значення, пов'язані з дефініціями, особливостями та функційними виявами тощо [1, с. 2].

Варто наголосити, що науковці потрактування поняття імператива інколи ототожнюють із способом дієслова, який є складною категорією, дослідженою недостатньо у сучасному мовознавстві, бо є актуальним викликом теоретичної морфології і синтаксису [2, с. 31].

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання питальної форми пом'якшує спонування, трансформує його в некатегоричне висловлення. Питальну форму можуть мати лише різновиди спонування, що спрямовані на пораду, прохання, запрошення, пропозицію тощо. Наприклад, у публіцистичному дискурсі (звичай у діалогічному мовленні) такі значення виражені спеціальною лексику, наприклад, *хотіти, запропонувати, сказати* тощо: *Журналісти захотіли зафіксувати для історії рукостискання, Меркель звернулася до Трампа англійською: «Чи не хоче Ви потиснути руку?»* (Українформ. – 18.03.2019).

Спонування, яке містить питальні речення, вважаємо опосередкованими, бо імперативність тут реалізована не прямо, а через можливість/неможливість чи доцільність/недоцільність дії. Використання питальної форми при цьому ніби надає додаткових семантичних і комунікативних відтінків.

Спонування, яке містить лише питальні речення, називаємо опосередкованими, бо імператив тут представлено не прямо, а крізь призму питання можливості / неможливості чи доцільності/недоцільності дії. Питальна форма тут водночас надає додаткові конотативні, комунікативні відтінки.

Питальні речення зі семантикою спонування до дії щодо співрозмовника ототожнюємо із власне-спонукальними: *Навіщо депутатам Київради «Рішучий комітет»? (Гордон. – 03.10.2016).* Цей приклад містить семантику пом'якшеної заборони, яка підкреслена за допомогою лексеми *навіщо*.

Питальні речення зі значенням спонукання, передбачають наявність дієслова у формі спільної дії. Такі висловлення посилюють суб'єктивно-модальні значення опатива, ймовірності та наголошують на певній пропозиції прохання, тобто наявність пом'якшеного спонукання. У цих реченнях використовують вислови, напр. «*може / може бути*» тощо, які підсилюють спрямованість спонукання до адресата, щоб отримати правильну відповідь щодо висловленого мовцем (прохання, пропозиція), напр.: *Тоді наш виховник Роман Копач сказав: «Слухай, може ми трохи більше напружимося і зробимо якийсь більший проект – на гетьманського скоба?»* (Апостроф. – 14.04.2020).

Нами також зафіксовані приклади питальних речень зі значенням імперативності, у складі яких наявні форми дієслів 2-ої ос. одн. або мн. Вони містять вказівку, оцінюють поведінку адресата, яка умотивована наступною частиною прямої мови, вжитою після питального речення: *Може підвищимо температуру батарей? – звернулися громадяни до мера. – Батареї холодні, стіни почорніли* (UNN. – 02.12.2017).

Питальним реченням з імперативним значенням, у складі яких функціонують питальні слова на зразок *чому + частка б*, притаманне значення докору щодо адресата співрозмовника, якому, на думку мовця, слід було б вчинити так, як він вважає (= запитує, спонукаючи вчинити так) і пропонує, напр.: *То чому б не знайти грошей на нормальну систему управління, за якої ці витрати скоротяться?* (Дзеркало тижня. – 27.02.2020).

Синтаксичний пласт сучасної української мови містить спеціальні засоби обрамлення спонукання, зокрема в конструкціях, уміщених у ядрі імператива (форми 2-ої ос. од. і мн.). Наявність займенників *ти, ви* замість підмета в імперативному реченні породжує нові конотації: *Я відаю вам квартиру, а ви мені повертаєте всі гроші, які я вже виплатив разом із відсотками* (Україна молода. – 02.12.2020).

Шлейф спектру комунікативних ситуацій містить неповні імперативні інтенції, бо безпосереднє спілкування ідентифікує виконавця, тому спонукання є надлишковим. Уточнення щодо об'єкта спрямованої дії та умови її реалізації є не вагомими, тому бо експліковані контекстом чи комунікативною ситуацією.

У працях І. І. Огієнка речення з відсутнім одним із головних членів розглядає як «ненормальні», «одночленні», а речення, що має підмет і присудок, названо *повним* [3, с. 147]. Мовознавець вважає, що неповне речення має містити пропуск головних частин речення, зокрема підмета, присудка, зв'язки.

Л. А. Булаховський [4] закінчені за змістом речення, що за відсутності одного із членів структурної схеми не потребують контекстуально-ситуативного доповнення, називає еліпсами. І. Г. Чередниченко неповним вважає таке речення, у якому окремі його члени граматично вказують на опущення того члена речення, від якого вони синтаксично залежать [5, с. 16].

Іноді неповні речення та парцельовані конструкції розглядають як єдину систему. А. П. Загнітко, неповні речення поділяє на власне-неповні та еліптичні. Група власне-неповних речень вміщує, водночас, контекстуальні, ситуативні, парцельовані й обірвані [6, с. 177]. Неповні речення можуть функціонувати в мовленні автономно, економити комунікативні потуги мовця під час спілкування, усувати тавтологію, дбати про лаконізм оповіді тощо.

Еліптичними є такі неповні речення, у яких відсутність дієслова-присудка не впливає на розуміння змісту речення,

тому немає потреби в контексті чи ситуації. Вони зазвичай функціонують в усному мовленні, зокрема діалогах, а також наявні в публіцистичному дискурсі: *В Україні – 13 мільйонів «пільговиків»* (Експрес. – 14.10.2020); *Біля двору – криниця* (Голос України. – 26.07.2019).

У такій ситуації ми можемо спостерігати незгоду мовця зі співрозмовником. Тому, незважаючи на перформатив, експлікований настановою прохання (*я попросив би*), речення з цією інтонацією, контекстом, розуміють як заборону або категоричну незгоду із співрозмовником.

Неповні речення можуть входити до різних структур, передбачаючи:

– нейтральне спонукання до дії, напр.: *Потім він підійшов до мене. – Документи, звичайно. І чого-небудь легенького* [Українська правда. – 20.02.2008].

– прохання, напр.: *Я вас дуже прошу – обережніше* (Українська правда. – 18.12.2009).

– пропозицію.

В українській мові така ситуація містить 3н. в. із прийменником *за*, напр.: *За народ! – так він закінчив свою промову* (Голос України. – 20.09.2017).

– вимогу.

Через лаконізм і категоричність, що може бути посилені супровідними мовними засобами, наприклад, повтором, відповідною інтонацією, неповні речення найчастіше репрезентують однакову мовленнєву ситуацію, напр.: *Направляли на пасажирів дула автоматів і кричали: «Речі на огляд, документи, мета поїздки!»* (Високий замок. – 24.03.2019).

Отже, еліптичні імперативні конструкції містять дефіцит часу, є лаконічними, орієнтовані на успішне виконання дії. Ознака самостійно та нерозчленовано позначати імператив із семантичним складником, який актуалізовано за допомогою незалежного імені.

У функції головного члена номінативних односкладних речень функціонує іменник у називному відмінку як непоширений, напр.: *Вибори!* (Українська правда. – 21.11.2020), так і поширений, напр.: *Тільки дострокові вибори! Тільки повне оновлення політичного класу України!*, – сказав він [Саакашвілі] у своїй промові (Апостроф. – 24.02.2021). В окремих випадках головний член може бути репрезентований Р.в. іменника, напр.: *Води!* – попросив депутат (Храцятник. – 12.11.2009).

Комунікативно-функційний погляд на аналіз таких конструкцій дозволяє виявити регулярно відтворювані спонукальні ситуації в мові, у реалізації яких виділяють різні семантичні складники імперативності:

дія, яка має бути виконана:

Увага! З 1 січня 2018 року, вже з 00.01, кожен громадянин РФ, котрий захоче перетнути державний кордон України, залишатиме у нас відбитки своїх пальчиків та весь комплект біометричних даних (Високий замок. – 24.12.2020). Проте номінація часто здійснювана за допомогою форми називного відмінка.

Назва об'єкта, на який має бути скерована (орієнтована) дія.

У цій функції використовують іменники, які містять вказівку на конкретний предмет. Вони зазвичай у своїй архітектоніці передбачають акузатив:

– *Ваші документи. Ви арештовані!* (Високий замок. – 28.10.2019).

Односкладні спонукальні речення, репрезентовані абстрактним іменником, зазвичай містять вимогу дотримання названої умови, щоб набути необхідного стану, за для отримання потрібного результату, напр.: *Увага: фальшиві рейтинги!* (Львівська газета. – 22.11.2019).

Команда/наказ, які репрезентовані зазвичай неповними стійкими сполуками, що містять динамічність подій, є авторитарними за своєю інтенцією щодо аналізованих конструкцій, напр.: *Струнко!* (Дзеркало тижня. – 27.02.2019).

Заборона

Нечленові структури як виразники імператива можуть виявляти обставини вчинення неназваної дії, напр.: *Вперед, Україно!* (Українська правда. – 18.10.2020).

В оформленні прохібівної ситуації форма іменника називає дію, небажану для адресанта. Тому заборона зазвичай позначена разом із іменними односкладними спонукальними висловленнями із запереченням. Наприклад, заперечні генітивні конструкції, напр.: *Ніяких перевиборів!* (Українська правда. – 18.12.2019).

Заборона може бути виражена й без формального показника заперечення, наприклад, за допомогою інтонації. Водночас правильне розуміння можливе тільки під час безпосереднього спостереження імперативної ситуації, напр.: *Гроші!* (Українська правда. – 25. 01.2020).

Застереження

Іменні односкладні речення, що репрезентують семантику застереження, активізують увагу виконавця на предметі, повідомляють про наявність або реалізацію особи, предмета. Повідомлення такої інформації має комунікативно-цільову настанову спонукати виконавця реагувати активно, вчинити будь-яку дію або змінити лінію поведінки.

Висловлення із конотацією застереження фіксують реалізацію спонукально-тривожної семантики. Метою адресанта є запобігання проявам небезпеки чи можливій шкоді. Зокрема в предметно-ситуативній номінації, що позначає превентивну ситуацію, зафіксовано назву об'єкта, який може бути підданий небезпеці або може стати причиною небезпеки, тому адресант концентрує увагу адресата, напр.: *Гради! Бойовики ОРДЛО відкрили вогонь у напрямку дорожніх коридорів через лінію розмежування та обстріляли контрольний пост Майорськ* (Укрінформ. – 05.02.2020).

Відзначимо, що об'єктивно наявні чинники, які сприяють спілкуванню, якнайкраще реалізовані в діалозі. Це аспекти психологічного характеру, непередуманість висловлень комунікантів, легкість у спілкуванні, контакт між співрозмовниками, часові, просторові, особистісні характеристики комунікантів, візуально-чуттєва інформація, яку вони отримують на шаблі мови, – все те, що здійснює вплив на їхню взаємодію.

Інколи вони не містять членів речення, і репліка-відповідь може бути представлена часткою чи вигуком, напр.:

– Гут! Гут! – похитували головами австріяки, а одна пані додала: – Комунізм – капут!

– *Саме так!* – мало не крикнув Владзьо і запросив гостей у подальшу подорож привабливим містом (Дзеркало Коломиї. – 30.09.2020).

Неповні речення з імперативною інтенцією є принагідними в певних умовах вербальної комунікації, можливість їх успішного вживання окреслена соціально-психологічними характеристиками комунікантів. Їм притаманна особлива дина-

мічність, експресивність і виразність порівняно з повними імперативними реченнями. Комунікативний шлейф актуалізує компоненти спонукальної ситуації. Важливими тут постають деталі щодо характеристики ситуації.

Висновки. Отже, синтаксичне розмаїття простих речень є чудових засобом реалізації імперативної семантики. Неповні речення є різномірними структурами, передбачаючи імперативний шлейф передбачаючи нейтральне спонукання до дії, прохання, пропозицію, заборону тощо. Важливими також є лаконізм і категоричність у розумінні природи імперативності в арсеналі простих речень, що можуть бути посилені супровідними мовними засобами, наприклад, повтором, відповідною інтонацією, неповні речення зазвичай передбачають вербальну подію. Перспективним вважаємо вивчення засобів функціонування в складному реченні в зіставному аспекті.

Література:

1. Бортун К. О. Імператив як джерело навіювання та засіб реалізації сугестивних тактик у висловленні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Т. 33 (72) № 1. Ч. 1.2022. С. 1–7. DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-1/01>
2. Бортун К. Категорія імперативності в офіційно-діловому стилі: статус, функції. *Лінгвістичні студії. Linguistic Studies*: зб. наук. праць. Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. Ж. Краснобаєва-Чорна. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2019. Вип. 38. С. 30–34.
3. Огієнко І. Складна української мови. Жовква: Друкарня оо. Василян, 1935. Ч. I. 239 с.
4. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис/За ред. Л.А. Булаховського. Київ: Рад. шк., 1951. Т. 2. 407 с.
5. Чердніченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації. *Українська мова в школі*. № 3. 1954. С. 14–20.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
7. Бортун К.О. Семантико-прагматичні прийоми сугестивного впливу в імперативних висловленнях. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство): зб. наук. праць. Дрогобич, 2020. № 13. С. 16–21.
8. Бортун К.О. Категорії імператива в сучасній українській мові. *Studia Philologica (Філологічні студії)*: зб. наук. праць. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2017. Вип. 9. С. 60–66.
9. Бортун К.О. Форми спільної дії в українській мові як виразники імперативності. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць. 2017. № 7. С. 20–23. Вintonів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Київ: 2020. 201 с.
10. Бортун К.О. Реалізація лексико-семантичного рівня імператива в публіцистичному дискурсі. Сучасні аспекти науки/за ред. С.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ; Братислава: ФОП КАН-ДИБА Т.П., 2020. С. 245–257.
11. Бортун К.О. Теоретико-функційне трактування імператива: проблеми визначення структури й опису. Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches. Vol. 1. Riga, Latvia: Publishing House «Baltija Publishing», 2020. С.19–36.
12. Вintonів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Київ: 2020. 201 с.

13. Вінтонів Т.М., Бортун К.О. Лексичні засоби вираження спонукальної модальності в сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 5. Т. 1. Ужгород, 2018. С. 7–11.
14. Vintoniv, M., Vintoniv, T., Bortun, K. The Functional-Semantic Field of the Imperative Category in Journalistic Discourse: Problems of Structure Definition and Description. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2020, 65(2), pp. 425–437.

Bortun K. Simple sentences as a means of realizing the imperative

Summary. Studying the specifics of the imperative in the modern Ukrainian language gives us the opportunity to consider its patterns of functioning in the structure of the utterance. After all, it is precisely in the process of communication that the speaker, in accordance with communicative tasks and in order to influence the interlocutor (interlocutors), has a need for statements in which the parts are interconnected by complex semantic relations. That is why the communicator uses imperative sentences and constructions to focus on the positive effectiveness of the act of expressing will.

In particular, structures can be implemented in relation to different addressees and must perform (perform) the actions attributed to them simultaneously or sequentially, or provide for different motivational actions opposed to each other. It is worth emphasizing that the volitional function plays an important role in the system of expressive means of the modern Ukrainian

literary language. It is an expression of the communicative act of «incitement», which is systematically organized at the level of a simple sentence.

A simple sentence containing an imperative is marked by expressiveness. It is achieved thanks to numerous examples of combined imperative accompaniment. This accompaniment creates an emotional and expressive atmosphere around the imperative, which conveys voluntariness using the architecture of a simple sentence. After all, the semantic train of volition to a certain extent depends on the production of imperativeness in a simple sentence.

Syntactic architectonics best represents the expressivity of imperativeness, which conveys different intentions and different means. Interrogative sentences with the meaning of encouragement include a verb in the form of a joint action. They actualize the subjective-modal values of desirability, probability and express the value of a proposal, a request, i.e., an accompanying softened inducement. Interrogative sentences with the meaning of imperative, in which there are forms of verbs of the 2nd person. one or plural represent an assessment of the addressee's behavior motivated by direct language. The semantic components of the imperative situation are also worthy of attention: the action that must be performed; the name of the object to which the action should be directed; order; ban; reservation.

Key words: imperative, motivation, manner, voluntative, simple sentence, expression of the speaker's will.